

Reakcje poddanego obserwacji respondenta na krytyczną analizę logiczną jego stereotypów

Zadanie na zaliczenie semestru — praca domowa

W podanych niżej punktach znajdziesz sformułowanie zadania, w które wplecione są dobre rady, jak się do niego zabierać i inne pomocne komentarze.

1. Określ znaczenie terminu «stereotyp» korzystając z literatury socjologicznej, słowników itp. Obmyśl na tej podstawie, po jakich zewnętrznych oznakach czyli *wskaźnikach obserwacyjnych* (termin techniczny w metodologii nauk) będziesz odróżniać sądy lub poglądy stereotypowe od innych (sąd jest tym, co się wyraża w pojedynczym zdaniu, a przez pogląd rozumie się zwykle pewien zbiór powiązanych ze sobą wzajem sądów).

Czy zaliczysz np. do stereotypów następujące sądy? «ziemia obraca się wokół słońca», «wszechświat istnieje około 15 miliardów lat», «August Comte jest twórcą pozytywizmu», «atomy są niepodzielne», «w każdym kraju świata są bezrobotni», «każda liczba nie będąca pierwszą jest iloczynem liczb pierwszych».

Drugi krok przygotowawczy polega na przyjęciu hipotezy, z jakiego kręgu można mieć najbardziej wyrazistych respondentów. W zależności od swej własnej wiedzy o społeczeństwie, badacz skieruje się do dyskutujących na ławce w parku emerytów, do sąsiada w autobusie czytającego np. „Nasz Dziennik”, do członka jakiejś radykalnej organizacji itp.

Nie martw się, jeśli w określaniu wskaźników obserwacyjnych lub w doborze respondentów popełnisz błędy, które „poplącą” dalsze kroki. Przydarza się to także wytrawnym badaczom. Pożytek stąd odnoszą zwłaszcza początkujący, mający wiele do nauczenia się, bo nauka na własnych błędach jest szczególnie skuteczna. Jeśli więc uznasz w którymś momencie, że należało wyjść z innego punktu, zmień co trzeba i podejmij badanie od nowa.

2. Miej na uwadze, że obecne zadanie wymaga od badacza pewnego wyrafinowania w komunikacji z respondentem. Jeśli bowiem w przyjętej przez Ciebie definicji stereotypu znajdą się jakieś cechy negatywne (np. uproszczenie lub deformacja rzeczywistości) nie powinienesz pozwolić, żeby respondent domyślił się tego, że uważasz jego pogląd za stereotyp. To może wprowadzić zakłócenia emocjonalne w przebiegu eksperymentu.

Ma to być eksperyment z gatunku naturalnych, naśladujący wiernie proces dyskusji o poglądach. Badacz nie występuje tu jako badacz (inaczej niż np. w ankiecie lub wywiadzie) lecz jako partner dyskusji. A wśród reguł dyskusji, motywowanych tyleż logiką co etyką, jest ta, żeby pogląd, z którym się nie zgadzam atakować przez wskazywanie na fakty lub przez krytykę formalną (tj. wykazywanie niezgodności z regułami logiki), nie zaś przez jakieś dyskwalifikujące etykiety.

3. Przed rozpoczęciem dyskusji badacz powinien rozpoznać *formę logiczną* zdania, w którym werbalizuje się dany stereotyp. W zależności od tego rozpoznania będą zastosowane w argumentacji takie lub inne reguły logiczne.

W tym punkcie mamy typowy przypadek, kiedy w badaniu socjologicznym lub psychologicznym dotyczącym takich zjawisk, jak poglądy, rozumowania, strategie rozwiązywania problemów itp. konieczna jest biegła znajomość teorii logicznych. Badacz, który nie znałby odpowiedniej (do danego problemu) porcji logiki byłby jak ktoś badający np. defekty słuchu będąc sam głuchym, a więc niezdolnym do rozpoznawania defektów.

Ponieważ w dalszym toku tej instrukcji nie da się uwzględnić wszystkich możliwych form logicznych, w jakie mogą być odziane stereotypy, przyjmuje się tu przykładowo, że mamy do czynienia ze stereotypem w formie zdania ogólnego w jego kilku odmianach (ogólno-twierdzące, ogólno-przeczące, ogólno-ogólne, ogólno-egzystencjalne). Zdania

ogólne bowiem nadają się szczególnie do klasyfikowania i wyjaśniania rzeczywistości, do czego pretendują też stereotypy.

Zdanie ogólne atakuje się przez *kontrprzykład* czyli zdanie jednostkowe prowadzące do zaprzeczenia odpowiedniego zdania ogólnego – zob. Wykład 5). Toteż relacja logiczna między tymi rodzajami zdań winna się znaleźć w centrum uwagi w badaniu stereotypów.

4. Celem badania jest odkryć, jak zachowuje się stereotyp w konfrontacji z zaprzeczającym mu faktem. Przystępując do badania, trzeba mieć pewne bodaj prowizoryczne hipotezy robocze (można z nich potem zrezygnować, jak z drabiny, kiedy już weszło się po niej na zamierzoną wysokość). Nasuwają się następujące przewidywania co do zachowań respondenta.

A. Nie rozumie on zarzutu, gdyż nie rozumie związku logicznego między żywionym przezeń poglądem a przedstawionym przez badacza faktem, np. tego, że dany fakt pociąga zaprzeczenie poglądu respondenta. Byłaby to sytuacja godna przebadania sama w sobie, w obecnym jednak badaniu wymagająca poszukania innego respondenta, który by nie był (przez brak pojętności logicznej) pozbawiony dyspozycji do dyskusji.

B. Respondent kwestionuje wiarygodność źródła, z którego badacz-dyskutant czerpie fakty do obalenia stereotypu. Od tego miejsca dyskusja może się rozgałęziać na wiele sposobów, w zależności od tego, jak będzie przebiegać argumentacja stron w sprawie wiarygodności źródła.

C. Respondent chroni się za sentencje w rodzaju „wyjątek potwierdza regułę”. To nasuwa problem, czy dany stereotyp jest uogólnieniem statystycznym, czy ścisłym. Dalszy bieg dyskusji zależy od tego, czy respondent umie odróżniać te dwa rodzaje twierdzeń ogólnych.

D. Respondent modyfikuje pierwotne sformułowanie stereotypu, tak żeby nie mógł weń ugodzić wysunięty przez dyskutanta kontrprzykład. Np. wobec kontrprzykładów do stereotypu «każdy Polak jest katolikiem», respondent „poprawia się” przechodząc do sformułowania «każdy *prawdziwy* Polak jest katolikiem».

Ostatnia z tych reakcji, będąca pewnym rodzajem strategii obronnej, jest szczególnie interesująca zarówno z logicznego jak i z socjologicznego punktu widzenia. Stąd, badanie, w którym została ona wykryta będzie zasługiwało na kontynuację w celu prześledzenia, jak respondent reaguje na kolejne argumenty, np. żądanie podania kryteriów, kogo uznać za prawdziwego Polaka.

5. Powody wyboru tego zadania w roli pracy zaliczeniowej.

Po pierwsze, mimo ograniczenia tematyki logicznej do niektórych tylko form logicznych, student dzięki samodzielnym próbom posłużenia się tymi formami w konkretnym celu ma szansę dobrze pojąć, czym jest forma logiczna zdania i poprawność logiczna rozumowania. Będzie to rozumiał ze znacznie większą jasnością i przekonaniem niż przy werbalnym zapamiętywaniu rejestru form logicznych i schematów rozumowania.

Po drugie, trudząc się nad tym zadaniem, zyskuje się szansę lepszego zrozumienia związku między identyfikacją człowieka z grupą a stereotypowym charakterem przejmowanych od grupy poglądów. Gdy idzie o poglądy składające się na obraz świata, o problem miejsca i roli jednostki w danej społeczności itp., to w punkcie startu ewolucji cywilizacyjnej, mianowicie w opisywanych przez etnologów społecznościach pierwotnych, głównym źródłem tego rodzaju poglądów jednostki są wierzenia grupowe.

Czy należy te wierzenia zaliczać do stereotypów? Jest to ważne zagadnienie, do którego badanie takie jak obecne wnosi znaczący wkład. Jeżeli u początków ewolucji cywilizacyjnej myślenie stereotypowe jest czymś powszechnym, a w miarę rozwoju postępuje emancypowanie się ludzi spod tej prawidłowości, to powstaje pytanie o przyczyny takiej emancypacji. Bronisław Malinowski odpowiada na to teorią, że rola wierzeń zbiorowych maleje w miarę tego, jak wzorcem prawidłowego myślenia staje się nauka (wraz z jej samoświadomością metodologiczną, którą czerpie z logiki).

Czy w podobnej korelacji do wzrastającej roli nauki byłaby malejąca rola i zasięg stereotypów? Będziemy bliżej odpowiedzi na to pytanie, gdy głębiej zrozumiemy naturę stereotypu. Do odpowiedzi ma przybliżyć niniejszy projekt w wykonaniu studentów socjologii w Collegium Civitas. Prace, które się do tego przyczynią, zyskując dzięki temu ocenę „5”, będą publikowane pod nazwiskami autorów w domenie *calcuemus.org*.